

Zmiany w polskiej palatalności oraz jej akwizycja przez cudzoziemców z pierwszym językiem rosyjskim i czeskim

Änderungen im Bereich der polnischen Palatalität sowie ihr Erwerb durch Ausländer mit Russisch bzw. Tschechisch als L1

Der vorliegende Text beschäftigt sich mit Änderungen im Bereich der polnischen Palatalität, die in gegenwärtigen phonetischen sowie phonologischen Untersuchungen aus der allgemein slawischen Perspektive beobachtet werden. Darüber hinaus werden auch Ergebnisse artikulatorisch-auditiver Analysen dargestellt, die auf Realisierungen polnischer palataler Konsonanten durch native Sprecher slawischer Sprachen mit hoher Präsenz bzw. Absenz des Palatalitätsphänomens fokussiert worden sind.

Schlüsselwörter: Palatalität, polnische Phonetik, Erwerb

Changes in Polish Palatability and its Acquisition by Foreigners with the Russian and Czech Language as L1

The article will present changes in Polish palatability noticed by contemporary phonetics and phonologists (also against other Slavic languages). In addition, the results of the articulation and audit analysis on the implementation of Polish palatal consonants by the Slavs, in which the native phonological subsystems, palatability takes an extremely different place will be presented.

Keywords: palatability, polish Phonetics, acquisition

Author: Anna Majewska-Tworek, University of Wrocław, pl. Uniwersytecki 1, 50-137 Wrocław, Poland, e-mail: anna.majewska-tworek@uwr.edu.pl

Received: 30.6.2020

Accepted: 19.8.2020

1. Wstęp

Niniejszy tekst podejmuje problematykę polskiej palatalności z trzech powodów. Po pierwsze: interesująca jest obserwacja zmiany w wymowie polskich spółgłosek palatalnych przez współczesnych Polaków i studia nad jej fonologiczną interpretacją. Po drugie: studia porównawcze nad kategorią palatalności w obrębie podrodziny języków słowiańskich wykazały, że jest to bardzo istotny czynnik służący ich typologii fonologicznej. Sawicka stwierdziła m.in.: „ze względu na segmentalne cechy fonetyczne czynnikiem najbardziej różnicującym Słowiańszczyznę jest zakres palatalności w systemie spółgłoskowym [...]. Zjawiska związane z palatalizacją są zmienne w czasie” (Sawicka/Grzybowski 1999: 7). Warto więc uwzględnić ten czynnik przy obserwowaniu zarówno zmian w zakresie polskiej wymowy, jak i akwizycji polskiego systemu fonologicznego przez osoby z innym ojczystym języ-

kiem słowiańskim¹. Trzecim więc celem niniejszego artykułu jest przedstawienie sposobu przyswajania polskiej palatalności przez studentów z pierwszym językiem czeskim i rosyjskim. Wybór tych dwóch języków nie jest przypadkowy. Język czeski i rosyjski skrajnie różnią się od siebie zarówno liczebnością inwentarza fonemów palatalnych, jak i przebiegiem żywych, wciąż ewoluujących procesów fonetycznych w zakresie palatalności (por. 2.1, 3).

2. Zmiany w zakresie palatalności we współczesnej polszczyźnie

Badania Sawickiej nad wymową palatalnych spółgłosek w językach słowiańskich wykazały, że palatalność może być podstawą typologii tychże języków. W swych pracach badaczka wielokrotnie zwróciła uwagę na różnicę między językami południowymi a północnymi (w klasyfikacji genetycznej wschodnimi i zachodnimi, jednak z wyłączeniem czeskiego i słowackiego) pod względem miejsca kategorii palatalności w podsystemach fonologicznych poszczególnych języków. W tej części artykułu najpierw w ogólny sposób zostanie zarysowane miejsce polszczyzny wśród innych języków słowiańskich przy uwzględnieniu palatalności jako głównego czynnika różnicującego, a następnie w skrótowy sposób zostaną przedstawione współczesne zagadnienia badawcze dotyczące zmian w obrębie polskiej palatalności.

2.1 Polska palatalność na tle innych języków słowiańskich

Interesujący, ale z pewnością niełatwy do wyznaczenia, jest wyjściowy stan rozwoju słowiańskiej palatalności. Sawicka stwierdziła: „w okresie prasłowiańskim mieliśmy do czynienia z nieokreślonym stopniem zmiękczeń pozycyjnych spółgłosek. Wyraźniejszym zmiękczeniom ulegały spółgłoski welarne w sąsiedztwie samogłosek przednich oraz wszystkie spółgłoski przed jotą² [...] Pozostałe spółgłoski zapewne miały lekko zmiękczone, być może opcjonalne, warianty przed samogłoskami przednimi” (Sawicka/Grzybowski 1999: 11). Nie wchodząc w tym miejscu w szczegóły, należy zauważyć, że pierwszy etap zróżnicowania słowiańszczyzny polegał na zaniku zmiękczeń przez samogłoskami przednimi i przejściu [i] w [i] oraz na wzmocnieniu zmiękczeń asymilacyjnych (por. Sawicka 2007: 22).

Dziś wiadomo, że ostatecznie języki słowiańskie bardzo się zróżnicowały pod tym względem. „Na południu słowiańszczyzny zjawisko zmiękczenia głosek wycofało się prawie całkowicie, natomiast na północy (w językach zachodnich i wschodnich) zmiękczenia pozycyjne uległy wzmocnieniu, co spowodowało zdecydowane rozwinię-

¹ Polska palatalność stanowi dużą trudność w przyswajaniu języka polskiego jako obcego. Objawia się ona w różnoraki sposób u różnych studentów. Głównie jest to zależne od języka natywnego osoby uczącej się polszczyzny, por. m.in. Majewska-Tworek (2006).

² Są to konteksty w ogóle najczęściej podatne na palatalizacje – są one szeroko rozpowszechnione w językach indoeuropejskich (Sawicka/Grzybowski 1999: 11).

cie fonologicznej korelacji miękkości” (Sawicka/Grzybowski 1999: 11). Jak wykazują badania fonetyczno-fonologiczne południowe peryferia północy (język czeski i słowacki) uległy wpływowi południa słowiańszczyzny. Współcześnie zatem, jak podkreśla Sawicka, „faktyczną granicę między językami z pozycyjnymi zmiękczeniami i bez takich zmiękczeń stanowią Karpaty” (2007: 22).

Na południe od nich występują bowiem języki z bardzo nielicznymi głoskami miękkimi³ o randze fonemów oraz charakteryzujące się brakiem procesów palatalizacyjnych w grupach spółgłoskowych pod wpływem przedniej samogłoski.

Należy podkreślić, że wycofywanie się cech palatalności w fonologii języków słowiańskich nie jest procesem zakończonym. Sawicka, badając ten proces w językach na północ od Karpat, stwierdziła: „Wszystkie języki tej grupy tracą stopniowo zarówno palatalność asymilacyjną, jak i fonologiczną korelację miękkości, odchodząc w ten sposób od orientalnej fonotaktyki i zmiierzając ku fonotaktyce zachodnioeuropejskiej. Najsilniej palatalizacje utrzymują się w języku rosyjskim [...]” (Sawicka 2007: 24). Jednak i w tym ostatnim języku badaczka odnotowała zmiany wpisujące się w ogólną tendencję ewolucji palatalności słowiańskiej. Podkreśla więc ona pewną przejściowość w rozwoju palatalności północnosłowiańskiej⁴.

Zmiany te można dość łatwo zaobserwować, studiując zjawiska z zakresu współczesnej polskiej wymowy. We współczesnych opisach fonologicznych zwraca się uwagę na jeszcze ciągle mocno rozbudowaną korelację miękkości. Prawie wszystkie spółgłoski bowiem mają swoje miękkie odpowiedniki⁵. Jednak w większości miękkie (zmiękczone) spółgłoski nie mają rangi samodzielnych fonemów, lecz są jedynie wariantami kombinatorycznymi (por. m.in. Sawicka 1995: 141, 144, 149). Badania szczegółowe (por. 2.2) prowadzą do wniosku o silnej tendencji do wycofywania się pozycyjnych zmiękczeń we współczesnej wymowie polskiej, co jest zgodne z ogólnym kierunkiem rozwoju fonetycznego słowiańszczyzny (Sawicka 1995: 145, 149, por. też pkt. 2.2).

W randze polskich fonemów palatalnych nie budzą wątpliwości obstruenty /ɕ z ʧ̥ d͡z̥, /⁶ oraz sonanty /j/ i /ɲ/. Należy podkreślić, że fonemy palatalne /ɕ z ʧ̥ d͡z̥/, które wraz z fonemem /j/ znajdują się poza korelacją miękkości (tzn. nie mają swoich twardych odpowiedników), mają swoje dystrybucyjne ograniczenia: nie występują przed /ɪ/ oraz przed /j/. Natomiast fonem /ɲ/ nie występuje przed /ɪ/, może

³ „Liczba spółgłosek palatalnych w biegunie południowozachodnim jest ograniczona do kilku segmentów. Zwykle są to dwa palatalne przedniojęzykowe obstruenty jota i jeden lub dwa sonanty” (Sawicka/Grzybowski 1999: 13).

⁴ „W zasadzie o wszystkich językach słowiańskich na północ od Karpat można powiedzieć, że znajdują się w fazie przejściowej. Ta sytuacja jest m.in. źródłem istniejących rozbieżności występujących w różnych interpretacjach fonologicznych palatalności” (Sawicka/Grzybowski 1999: 7).

⁵ „Z wyjątkiem zębowego ł oraz d͡z̥” (por. Sawicka/Grzybowski 1999: 15, 1995: 148).

⁶ Jednocześnie „[d]yskusyjna jest [...] fonologiczność palatalnych odpowiedników welarnych obstruentów (Sawicka/Grzybowski 1999: 15).

natomiast występować przed /j/, np. Dania (Sawicka 1995: 144). Dla uzupełnienia warto dodać (jest to ważne przy nauczaniu wymowy polskiej jako obcej), że z kolei w polszczyźnie fonemy /s z ʃs dʒ ʃ z ʃj dʒ/ nie występują przed /i/. Przed /i/ występują ich miękkie odpowiedniki [s, / z, / c, / ʒ, / ʃ, / ʒ, / ʃj, / dʒ], które pojawiają się w wyrazach obcego pochodzenia, np.: *sim, cit, zimbra, szusza, liczi, džihad*. Jednakże tych wyrazów w tekstach różnego typu wciąż szybko przybywa, przez co znacząco się zmienia obraz współczesnej polszczyzny. Wzmacnia też pozycję /y/ jako samodzielnego fonemu w systemie językowym (por. Sawicka 1995: 148).

2.2 Szczegółowe badania nad zmianami w zakresie polskiej palatalności

Szczegółowe badania eksperymentalne Łobacz (1982) wykazały m.in. wyraźną tendencję do desynchronizacji miękkości lub całkowitej depalatalizacji fonemów dźwiękowych /ʃ z ʃj dʒ l/ przed /i/, twardą wymowę /r/ przed /i/, /j/, twardą wymowę /l/ przed /j/, a nawet asynchroniczną wymowę /c/, /ʃ/, /ɲ/ przed /ɛ/ (por. też Sawicka/Grzybowski 1999: 148).

Już pewien czas temu podjęto szerszej zakrojone badania dotyczące tego zagadnienia. Analizie została poddana wymowa spółgłosek wargowych, zębowych, dźwiękowych i tylnojęzykowych w ściśle określonym otoczeniu fonetycznym: występujące przed wysokimi wokoidami [i j] lub miękką/zmiękczoną spółgłoską (jednocześnie występujące po samogłosce innej niż [i ɛ]), jak np.: *cosinus, Tina, Chile, bez Ireny, zastrzyk insuliny, tiara, melodia, objechali, palec ją, brat Justyny, psie, pnia, dokładnie, getcie, górników, lśni od pisania, kwitów, nawet mi, zwierzęta* i in. Analizując sposób realizacji spółgłosek przed [i, j], uwzględniono pozycję wewnątrz morfemu, na szwach morfologicznych relewantnych fonetycznie – proklitycznych i enklitycznych, a także pozycję międzywyrazową badanej grupy” (Osowicka-Kondratowicz/Serowik 2007: 61). Analiza uzyskanych wyników potwierdziła wyraźne istnienie deakomodacji miękkości we współczesnej wymowie polskiej i dalsze osłabianie palatalności asymilacyjnej, co (jak wspomniano powyżej) wpisuje się w ogólną ewolucję palatalności słowiańskiej.

Jednocześnie badacze zauważają różnicowanie wymowy polskiej: „[...] zarówno regionalnie, jak i pokoleniowo: niewielka część starszego pokolenia oraz cała polszczyzna kresowa ma jeszcze starszy system, w którym jest więcej palatalności, a [i] i [ɨ] mają dystrybucję komplementarną” (Sawicka 2007: 25, por. też: Sawicka 2000: 85); natomiast na południu Polski (być może pod wpływem czeszczyzny) występuje wymowa wyrazów typu *miasto, biały, piasek* z całkowicie zdepalatalizowaną głoską labialną (Sawicka 1995: 145). Ten typ realizacji wciąż nie jest zgodny z zasadami poprawnej wymowy, ale zbliża on polski system fonologiczny do „[...] południa słowiańszczyzny, gdzie korelacja miękkości praktycznie jest ograniczona do dwu trzech par, o ile w ogóle występuje” (Sawicka 2007: 25).

3. Badania nad akwizycją polskiej palatalności przez osoby z pierwszym językiem czeskim i rosyjskim

Na potrzeby niniejszego artykułu zostali nagrani czescy i rosyjscy studenci (w sumie osiem osób). Były to osoby przebywające w Polsce od początku roku akademickiego (w sumie – sześć miesięcy) i będące po jednym semestrze kursu języka polskiego. Studenci rosyjscy uczestniczyli w rocznym kursie przygotowującym do studiów w języku polskim w Szkole Języka Polskiego i Kultury dla Cudzoziemców na Uniwersytecie Wrocławskim; mieli zajęcia z wymowy raz w tygodniu (45 minut). Natomiast studenci czescy uczyli się w tej samej szkole, lecz uczestniczyli w lektoracie języka polskiego w ramach kursu semestralnego (dwa razy w tygodniu po 90 minut). Wszyscy zostali poproszeni o przeczytanie listy wyrazów z następującymi głoskami palatalnymi: [e / z / tɛ / dz / c / ʃ / ɲ / ɲ / b, / p, / v, / f, / m,] w nagłosie (N), śródgłosie (Ś) i wygłosie (W) – w ostatnim kontekście, oczywiście, tylko z głoskami bezdźwięcznymi. W doborze wyrazów zostały uwzględnione dwa różne konteksty: spółgłoska palatalna przed samogłoskami przednimi, spółgłoska palatalna przed samogłoskami tylnymi. Oczywiście, interesujące jest zbadanie palatalnych asymilacji na granicy morfemów (także z rozróżnieniem kontekstu enklitycznego czy proklitycznego) lub w obrębie grup spółgłoskowych. Jednak aby skrócić czas nagrania, ograniczono się do podstawowych kontekstów. Poniżej zostanie zaprezentowana pełna lista wyrazów wykorzystanych do analizy, tym samym zostaną zaprezentowane wszystkie przykłady, które studenci otrzymali do odczytania. Na potrzeby artykułu lista została opatrzona nagłówkami sygnalizującymi fonetyczny kontekst uznany za istotny w analizie.

- a) Wyrazy do badania wymowy [e / z / tɛ / dz] przed samogłoskami przednimi [i / ε] oraz samogłoskami tylnymi [u / ɔ / a]:

N – *siwy, siła, sierpień* // *siostra, siano*,

Ś – *mysi, jesień* // *nasiona*,

W – *miś, weź* // *noś, tatuś*,

N – *zima, zielony* // *ziola, ziarno*,

Ś – *kozi, łazienka* // *jezioro, buzia*,

N – *cichy, ciepły* // *ciało, ciocia*,

Ś – *bucik, kwiecień* // *bocian*,

W – *bawić się, bić* // *pisać, chodź*,

N – *dzisiaj, dziewczyna* // *dziura, dziadek*,

Ś – *budzik, godzina, tydzień* // *Madzia*.

- b) Wyrazy do badania wymowy [ɲ] przed samogłoskami przednimi [i / ε] oraz samogłoskami tylnymi [u / ɔ / a]:

N – *nisko, niedziela* // *niania*,

Ś – *koniec, tani* // *dynia*,

W – *dzień, leń* // *koń*.

- c) Wyrazy do badania wymowy [c] przed samogłoskami przednimi [i / ε] oraz samogłoskami tylnymi [u / ɔ / a]:

N – *kiwać, kibic, kieszęń, kiedy* // *kiosk*,

Ś – *dziki, cukier, sukienka*.

- d) Wyrazy do badania wymowy [ʃ]:

N – *gil, gips, gitara*,

Ś – *nogi, żagiel* // *biologia, religia*.

- e) Wyrazy do badania wymowy [p, / b, / v, / f, / m,] w kontekście przed [i] oraz przed [j] ([je] vs [ja, ju, jo]):

[p,]

N – *pisak* // *piosenka, pióro, piasek*,

Ś – *głupi, zapinka / chłopiec* // *sypialnia*,

[b,]

N – *bigos, bilet / bielizna* // *biały, biurko*,

Ś – *rybi, zrobić / kobieta / obiad*,

[v,]

N – *wilk, widelec / wieszak* // *wiadro, wiosna*,

Ś – *mówić / zdrowie* // *wiatr, kawiarnia*,

[f,]

N – *franki, filiżanka*,

Ś – *sufit / kefir* // *ofiara*,

[m,]

N – *miska, miły / mieszkanie* // *miasto, miotła*,

Ś – *komin / kamień, promienie*.

- f) Wybrane przykłady wyrazów z grupą spółgłoskową:

kwiat, gwiazda, gniazdo.

Nagrania poddano wielokrotnej analizie audytywnej. Odsłuch był obiektywizowany przez drugą osobę wyspecjalizowaną w polikonfrontatywnych badaniach fonetycznych. Szczegółowej analizie poddano nagrania czterech osób. Ze względu na ograniczone ramy artykułu poniżej zostaną przedstawione dane transkrypcyjne pochodzące od dwóch losowo wybranych osób z całej nagranej grupy. Jednocześnie będą też stosowane przykłady porównawcze wzięte z transkryptów pochodzących od pozostałych studentów.

3.1 Realizacja polskiej palatalności przez osobę z pierwszym językiem czeskim

W typologii fonologicznej języków słowiańskich (Sawicka 2009) język czeski należy do grupy południowej, która wyróżnia się bardzo zredukowaną korelacją miękkości oraz brakiem palatalnych asymilacji. Badania porównawcze tej grupy języków wykazują, że zasób spółgłosek miękkich w ich podsystemach fonologicznych jest

ograniczony⁷ do zaledwie kilku segmentów: „zwykle są to dwa palatalne przedniojęzykowe obstruenty, jota i jeden lub dwa palatalne sonanty”. Poniższa tabela przedstawia fonemy palatalne w językach słowiańskich znajdujących się na południe od Karpat.

słowacki	t,	d,	ɲ	l,	j
serbski	te	dz	ɲ	l,	j
chorwacki	te	dz	ɲ	l,	j
macedoński	c	ɟ	ɲ	l,	j
czeski	t,	d,	ɲ	l,	j
słoweński			ɲ	l,	j

Tab. 1. Zestawienie fonemów palatalnych w językach słowiańskich na południe od Karpat (Sawicka 2007: 25)

W języku czeskim występują tylko cztery palatalne spółgłoski [t,], [d,], [j], [ɲ] – por. m.in.: Hála 1962, Lipowski 2011, Sawicka/Grzybowski 1999: 13. Ponadto w czeszczyźnie (jak i w całej grupie opisywanych tu języków) nie zachowała się samogłoska [ɨ]. Na odmiennosć artykulacyjną polskiego i czeskiego [i] zwrócił uwagę Lipowski. Różnica jest na tyle istotna, że wpływa na przykład na percepcję czeskiego [i] przez rodzimych użytkowników polszczyzny, którzy często utożsamiają ten dźwięk z polskim [ɨ] (Lipowski 2011: 35). Na ten fakt ma na pewno też wpływ całkowity brak miękceń pod wpływem przednich samogłosek. Jest to znowu charakterystyczna cecha języków słowiańskich na południe od Karpat. Czeski wyróżnia się w tej grupie tym, że przed samogłoską [i] nawet spółgłoski welarne (najbardziej podatne na ten typ akomodacji) nie poddają się temu procesowi (Sawicka 2007: 25)⁸. Powyżej zwrócono uwagę na obecność zdepalatalizowanej wymowy w grupach typu *pia*, *bia* na południu Polski. Twarda wymowa tego typu kontekstów w języku czeskim nie budzi wątpliwości. Potwierdzają to badania prowadzone metodami obiektywnymi (Sawicka 1995: 145). Współczesna wymowa czeska wyróżnia silną „niekonfluentnością”, tzn. artykulacja jednej głoski zaczyna się dopiero po wybrzmieniu poprzedniej. Sawicka pisze: „stopień tej konfluentności [...] jest najistotniejszym czynnikiem różnicującym dziś wymowę słowiańską” (Sawicka/Grzybowski 1999: 12)⁹.

Poniższe przykłady przedstawiają przetranskrybowane wyrazy pochodzące z nagrania czeskiej studentki (por. plik dźwiękowy 1, linguistische-treffen.pl/en/issues/18). Analiza realizacji spółgłosek [ɛ z tɛ dɛ] wykazuje występowanie wyraźnego kom-

⁷ „Wydaje się, że na południu (serbski, macedoński) mamy do czynienia z procesem dalszego ograniczania liczby miękkich spółgłosek” (Sawicka/Grzybowski 1999: 13).

⁸ „W czeskim spółgłoski welarne nie przystosowują się pod względem artykulacji do następujących po nich [i] lub [j]” (Sawicka/Grzybowski 1999: 13, por. też Sawicka 2000: 83).

⁹ „Nie jest przypadkiem, że Czech czy Chorwat opanowuje np. wymowę angielską łatwiej niż Polak, a znane są też kłopoty Rosjan z pozbyciem się labiowelaryzacji i palatalizacji w wymowie języków obcych” (Sawicka/Grzybowski 1999: 12).

ponentu dźwiękowego podczas ich artykulacji. Cecha ta występuje dość konsekwentnie bez względu na kontekst fonetyczny. Najbliżej normy wymawiała głoskę [d̥z], co ilustruje przykład 4. poniżej (tego typu artykulacja pojawia się również u drugiej czeskiej studentki, ale zdecydowanie w mniejszym zakresie – głównie w wymowie zwarto-szczelinowych [sjet̥], t̥ʂ, ało t̥ʂ, astko:]).

1.

[ɛ]	przed [i / ɛ]	przed tylnymi
N	ʃivɪ ʃita ʃerpje:n ʃano	ʃostra
Ś	mɪʃe: jeʃe:n,	naʃona
W	m,ɪʃ veʃ no:ʃ	tatu:ʃ

2.

[z]	przed [i / ɛ]	przed tylnymi
N	d̥ʒ,ima zeʃonɪ	ʒoła ʒarno
Ś	koʒi waʒ,ɛnka	jeʒ,oro buʒa

3.

[t̥ɛ]	przed [i / ɛ]	przed tylnymi
N	t̥ʃixɪ t̥ʃepɪ	t̥ʃało t̥ʃoʃja
Ś	but̥ʃi:k kvjet̥e:n, boʃʃan bav̥ite ʃe:	-
W	b̥it̥ʃ p̥isat̥ʃ	xoʃt̥ʃ

4.

[d̥z]	przed [i / ɛ]	przed tylnymi
N	d̥ziʃa:j dzɛft̥ʃina	d̥zura d̥zade:k
Ś	bud̥ʒik goʒzina tid̥ʒe:n	maʒa:

Interesująca jest obserwacja sposobu realizacji fonemu /ɲ/, ponieważ występuje on w rodzimym systemie językowym studentki. W większości kontekstów głoska [ɲ] jest wymawiana właściwie. Raz pojawia się wyraźnie asynchroniczna wymowa [n̥], która jest typowa również dla drugiej badanej studentki: [ɲjed̥z,jeʃa / kamjɔnje / poʃɲed̥zatek / [ɛɲ / t̥s,jeɲ]. Taki sposób realizacji fonemu /ɲ/ jest uwzględniany jako fakultatywny w językach południowych o mocno (jak wiadomo) zredukowanej palatalności.

5.

[ɲ]	przed [i / ɛ]	przed tylnymi
N	ɲisko: ɲjed̥zeʃa	ɲana
Ś	koʃɲe:t̥s d,ɪna	-
W	d̥ze:n le:n,	ko:ɲ

Poniżej (6–10) zostaną przedstawione dane z analizy artykulacji spółgłosek palatalnych wargowych i wargowo-zębowych. Można w nich zaobserwować silną interferencję czeskiej niekonfluentności. Kontekst typu *miska*, *pisak*, *wilk* (C'+i+C) jest wymawiany bez palatalności (zarówno w nagłosie, jak i w śródgłosie) oraz z wyraźną substytucją głoski [i] do [i̯]. Natomiast kontekst typu *mieszkanie*, *piosenka*, *wiosna* (C'+V) jest wymawiany asynchronicznie z wyraźnie obecnym sonantem [j]. Wielokrotna analiza audytywna wykazała w kilku kontekstach całkowitą depalatalizację spółgłoski labialnej, np. [prɔmjɛjɲɛ kɔbjɛ:ta ɔbjat pjurɔ vjadɔɹ]. Warto podkreślić, że stwierdzone depalatalizacje wystąpiły także przed przednią samogłoską [ɛ], która jest sprzyjająca utrzymywaniu się cechy miękkości. Ten sam typ wymowy charakteryzował drugą czeską studentkę.

6.

[m,]	przed [i / ɛ]	przed tylnymi
N	mīska mīly m,ɲɛʃ,kapɛ:	m,ɲɔtʃa
Ś	kɔmīn kamjɛɲ, prɔmjɛɲjɛ	-

7.

[b,]	przed [i / ɛ]	przed tylnymi
N	bīgɔ:s b,jelīzna	b,jawɪ b,jurko
Ś	kɔbjɛ:ta	ɔbjat

8.

[p,]	przed [i / ɛ]	przed tylnymi
N	pīsak	pjɔsenka pjurɔ pjase:k
Ś	gwupī zapīnka xwɔpjɛts	s,ipjaln,ja

9.

[v,]	przed [i / ɛ]	przed tylnymi
N	vīl[k v,ɪdɛ[ɛts	vjadɔɹ vjɔsna
Ś	muvī[ɲ] zdrɔv,je:	pɔ'vje:v kavjarɲa:

10.

[f,]	przed [i / ɛ]	przed tylnymi
N	fīranci fīlīz,anka	-
Ś	su'fīt	ɔfjara

Realizacja fonemów /c/, /ɟ/ u obu studentek jest bardzo zróżnicowana i niestabilizowana. W kontekście C'+i+C jest to wymowa zbliżona do normatywnej. Występuje w niej bowiem pełna palatalizacja [ɟi] / ɟips / ɟitara / civat[ɲ] / cibits / d̥ɟici]. Natomiast przed przednią samogłoską [ɛ] pojawia się wymowa asynchroniczna z sonantem [j], np.: [ɟ,a jje:l / cjeɲɲ], przy czym tylko w części przykładów badane spółgłoski zachowują swą miękkość [kjed̥ / tsukje:r / sucjenka].

11.

[j]	przed [i / ε]	przed tylnymi
N	ʃi ʃips ʃitara ʒ,a ʃje:l	-
Ś	noɡt̪:	b,iʃo o ʃja

12.

[c]	przed [i / ε]	przed tylnymi
N	civat̪ cibiṯs cjeʃeɲ kjed̪ɪ	kʃoʃk
Ś	ḍʒici ʃsukje:r sucʃeɲka	-

3.2 Realizacja polskiej palatalności przez osobę z pierwszym językiem rosyjskim

Język rosyjski zajmuje przeciwległe miejsce wobec czeskiego (i innych języków na południe od Karpat) pod względem miejsca palatalności w podsystemie fonologicznym i sposobu jej realizacji. Fonetycy języka rosyjskiego eksponują w swych opisach mocno rozbudowaną korelację miękkości, np.: „W języku rosyjskim pary spółgłosek miękkich i twardych występują bardzo regularnie” (Szymoniuk/Zych 2008: 27). Szymoniuk/Zych w klasyfikacji spółgłosek odnotowały szesnaście miękkich spółgłosek jako fonologiczne korelaty odpowiednich twardych oraz sonant [j] (2008: 41). Sawicka doprecyzowuje zaś: „[...] Spośród języków słowiańskich rosyjski ma najbardziej rozwiniętą fonologiczną korelację palatalności i najwięcej pozycyjnych zmiękczeń, a miękkie fonemy spółgłoskowe mają najmniej ograniczeń dystrybucyjnych. [...] Rosyjski jest jedynym językiem słowiańskim, który dopuszcza występowanie miękkich wargowych spółgłosek w wygłosie wyrazu” (Sawicka 2007: 24, por. też Sawicka/Grzybowski 1999: 14, 18).

W zakresie zjawisk akomodacyjnych w języku rosyjskim wszystkie spółgłoski zmiękcza się przed /i/. W leksyce rodzimej i przyswojonych zapożyczeniach również przed /e/ – realizowanym jak [je]. W podręcznikach do praktycznej fonetyki języka rosyjskiego nazywa się ten typ głosek jotowanymi: „[...] ich nazwa wywodzi się stąd, iż brzmią jak [ja], [je], [jo], [ju] w nagłosie wyrazu, po samogłoskach, po twardym znaku <ɔ> i miękkim znaku <ɔ̣> (Walczak 2018: 17). Samogłoska [ɪ] ma status alofonu pozycyjnego, który występuje przed spółgłoskami twardymi (Szymoniuk/Zych 2008). Na tle innych języków słowiańskich jest to najlepiej zachowana komplementarna dystrybucja /i/ oraz /ɪ/ (Sawicka 2007: 25).

Poza tym także w przeciwieństwie m.in. do czeskiego (por. 3.1) w języku rosyjskim zachodzą silne procesy asymilacyjne w grupach spółgłoskowych: „w wyniku asymilacji regresywnej następuje zmiękczenie poprzedzającej twardej głoski np.: [kos,t, / ʒos,t,]” (Szymoniuk/Zych 2008: 65). Badacze określają to zjawisko „wrażliwością kontekstową”, dodając, że „cecha ta najsilniej wyrażona jest na wschodzie” (Sawicka 2007: 23). W kontekście analizy przyswajania polskiej palatalności przez rosyjskojęzycznych studentów ważną uwagę praktyczną formułuje Walczak: „Samogłoski jotowane po spółgłoskach oznaczają miękkość danej spółgłoski poprzedzającej oraz odpowiednią samogłoskę (np. *дя́дя, тётка, текст, меню*). W takiej sytuacji nie będzie słychać w ich wymowie

wyraźnej głósce [j]” (Walczak 2018: 17). Przynajmniej po części tłumaczy to uporczywą trudność występującą u niektórych osób rosyjskojęzycznych z asynchroniczną wymową polskich miękkich wargowych spółgłosek.

Na tle innych języków słowiańskich tak rysujący się obraz wymowy i fonologii rosyjskiej w zakresie palatalności jawi się jako typ regresywny¹⁰. Jednak trzeba też dodać, że językoznawcy obserwują w obrębie opisywanych zjawisk istotne zmiany. W rosyjskim również stwierdzają stopniowe ograniczenie palatalności asymilacyjnej: brak zmiękczeń przed [e] w nowych zapożyczeniach oraz wycofywanie się części zmiękczeń w grupach spółgłoskowych. Analiza współczesnej wymowy rosyjskiej potwierdza więc pierwsze oznaki jej deakomodacji (por. Sawicka/Grzybowski 1999: 15, Sawicka 2007: 24). Poniżej (podobnie jak w pkt. 3.1) zostaną przedstawione i opisane sposoby realizacji polskiej palatalności przez osoby rosyjskojęzyczne.

U wybranego do analizy studenta prawidłowa wymowa polskich spółgłosek [e z \widehat{e} \widehat{z}] jest jeszcze nieutralna (por. plik dźwiękowy 2, linguistische-treffen.pl/en/issues/18). W części wyrazów pojawia się prawidłowa artykulacja, np.: [e \widehat{i} ła / e \widehat{o} stra / eudm \widehat{t} / bu \widehat{e} ik / k,v,j \widehat{e} t \widehat{e} : \widehat{e} ɲ / b \widehat{o} t \widehat{e} an]. Jednak występuje również substytucja spółgłoski [e] do [s, / \int] np. [v,ɪs,j \widehat{e} t \widehat{s} , / t \widehat{a} t \widehat{u} ɫ], a spółgłoski [\widehat{t} e] do [\widehat{t} s,], np.: [\widehat{t} s, \widehat{e} kav, \widehat{i} \widehat{t} s, \widehat{i} ʃa]. Taka wymowa dominuje w nagłosie, co jest o tyle ciekawe, że ten kontekst jest charakteryzowany za najdogodniejszy na etapie utrwalania poprawnej artykulacji. Ponadto można zaobserwować interesujące realizacje asynchroniczne: [na \widehat{e} ,j \widehat{o} na / mamuɫja]. W przykładach z głóską [z] dominuje poprawna wymowa poza jedną substytucją [z] do [ʒ] w wyrazie [znal, \widehat{e} ʒ \widehat{o} nɪ]. Warto zwrócić uwagę na bieżącą autokorektę mówcy w przykładach [z,zima / t, \widehat{t} e \widehat{i} xɪ]. Świadczą one z pewnością o wysokim poziomie autokontroli czytającego i o tym, że jest on właśnie na etapie utrwalania prawidłowej realizacji omawianego szeregu fonemów. W przykładach z głóską [\widehat{d} z] dominuje prawidłowa artykulacja. Przykłady typu [pɫɫij \widehat{a} t \widehat{e} ɛ[/ \widehat{d} zɛftɫ],ina / t, \widehat{i} \widehat{d} zɛɲ] świadczą o nieustabilizowaniu w pamięci słuchowej mówcy i zwyczaju artykulacyjnym opozycji /t/ do /y/. Warto podkreślić, że u drugiego (kontrolnego) studenta wymowa głósek [e z \widehat{e} \widehat{z}] jest stabilniejsza i zbliżona do wzorcowej. Nie ma w niej uporczywych, niepełnych palatalności typu: [s, / z, / c, / \widehat{d} z,]. Raz odnotowano nietypową autokorektę fonetyczną, tzn. od prawidłowej do błędnej wymowy: [\widehat{t} e/ \widehat{t} s.aw \widehat{o}].

13.

[e]	przed [i / ϵ]	przed tylnymi
N	e \widehat{i} ła	s, \widehat{a} n \widehat{o} e \widehat{o} stra eudm \widehat{t}
Ś	v,ɪs,j \widehat{e} t \widehat{s} ,	na \widehat{e} ,j \widehat{o} na \widehat{o} : \widehat{e} w
W	m, \widehat{i} e	mamuɫja n \widehat{o} ɫ t \widehat{a} t \widehat{u} ɫ

¹⁰ „Procesy wcześniej właściwe tylko południu obecne są dziś też w językach północnosłowiańskich: w polskim i rosyjskim współcześnie obserwujemy intensywne zmiany dotyczące ograniczenia palatalności asymilacyjnej [...]. To co w językach południowosłowiańskich stało się dawno, obserwujemy obecnie na północy [...].” (Sawicka 2000: 83).

14.

[z]	przed [i / ε]	przed tylnymi
N	zε[ɔnɪ	zɔla zarno
Ś	z,zima łazenska	znał,εzɔnɪ jezɔrɔ buz:a

15.

[t̪e]	przed [i / ε]	przed tylnymi
N	t,t̪eixɪ t̪s,εpɔɪ t̪s,εkav,i t̪s,iʃa	t̪s,awɔ t̪s,ɔt̪s,a t̪s,astkɔ
Ś	bueik k,v,jet̪e:ɛɲ p̪iʃjate̪ɛl	bɔt̪ean
W	mjet̪e v,is,jet̪e,	p,isat̪e

16.

[d̪z]	przed [i / ε]	przed tylnymi
N	d̪zieaj d̪zεft̪j,ina d̪ z,ici	d̪zura
Ś	buzik t,id̪zεɲ	mad̪za

W przypadku fonemu /ɲ/ kilkakrotnie obserwuje się jego prawidłową realizację w trzech badanych pozycjach w wyrazie. Oprócz tego stwierdzono wymowę asynchroniczną [ɲj / n,j], np. [ɲjed̪zεla / n,jana]. U drugiego (kontrolnego) studenta dominowała wymowa prawidłowa; w jednym wyrazie pojawiła się realizacja asynchroniczna: [n,jana]. Wymowę asynchroniczną należy potraktować po prostu jako interferencję z języka ojczystego (Szymoniuk/Zych 2008: 41).

17.

[ɲ]	przed [i / ε]	przed tylnymi
N	ɲisko ɲjed̪zεla	n,jana
Ś	koɲjets̪ t̪ani	d,iɲa
W	d̪zεɲ ɔjεɲ	

Poniżej zostały przedstawione wyrazy z głoskami bilabialnymi [b, / p, / m,] i labio-dentalnymi [v, / f,]. Ich wymowa jest zróżnicowana, choć można zauważyć wymowę dominującą w zależności od kontekstu. Przed samogłoską [i] dominuje wymowa palatalna, choć realizacja fonemu /f/ wyróżnia się w tej grupie. W nagłosie występuje osłabienie miękkości i samogłoska, którą należałoby umiejscowić między [i] a [i̠], np. [f,i̠ranci / suf,i̠t] (por. też: [kom,i̠n]). U drugiego studenta odnotowano przykład z autokorektą [ff,ilmovats̪], świadczącą o poszukiwaniu właściwego miejsca artykulacji (podobnie jest u tego mówcy w przypadku innych miękkich labialnych: [mm,iska / mm,iwɪ] czy [vv,jatr / v,ijsna]). Przed przednią samogłoską [ε] występuje silna asynchroniczna wymowa z zachowaniem cech palatalności elementu konsonantycznego [kɔb,jeta / xwɔp,jets̪ / pram,en,jε] lub (rzadziej) całkowitą depalatalizacją elementu konsonantycznego: [mjεfkanje]. Natomiast u dwóch studentów charakterystyczna jest całkowita depalatalizacja konsonantu labialnego (z zachowaniem sonantu [j]) przed

samogłoską tylną [mjastɔ / mjɔtwa / ɔbjad / pjuro / vjatr / ɔfjara]. Jest to wymowa częsta i wyróżniająca wymowę studentów rosyjskojęzycznych.

18.

[m,]	przed [i / ε]	przed tylnymi
N	m,iska mjɛ[ˈkajɲe	mjastɔ mjɔtwa
Ś	kom,ĩn kamjen, pram,en,je	-

19.

[b,]	przed [i / ε]	przed tylnymi
N	b,igɔs b,ite b,i[et b,jɛl,izna	b,jawɪ b,ijurko
Ś	r,ib,i ub,jeratɛ zɾɔb,itɛ kob,jeta	ɔbjad

20.

[p,]	przed [i / ε]	przed tylnymi
N	p,iwka	pjasek pjuro
Ś	xwɔp,jɛts l,ip,jɛts	sypjalna

21.

[v,]	przed [i / ε]	przed tylnymi
N	v,iwk v,iɛ[ak	vjosna vjatr
Ś	mu'v,itɛ	kavarpa

22.

[f,]	przed [i / ε]	przed tylnymi
N	f,ĩranci	-
Ś	suf,ĩt	ɔfjara

Ostatnim badanym kontekstem jest realizacja spółgłosek [c / j], u których najdłużej (jak wykazują badania historyczne) utrzymuje się synchroniczna realizacja palatalności. W większości przykładów wymowa taka właśnie jest. Zwracają uwagę dwa wyrazy z asynchroniczną wymową: przed przednią samogłoską [ɛ] z zachowaniem miękkości elementu konsonantycznego [cjɛʃɲ] oraz przed tylną [ɔ] z całkowitą zmianą miejsca artykulacji [kjɔsk].

23.

[j]	przed [i / ε]	przed tylnymi
N	jɪ[jitara noji	-
Ś		b,ijowojja rɛl,ijsa

24.

[c]	przed [i / ε]	przed tylnymi
N	cib,itɛ cjɛʃɲ	kjɔsk
Ś	ɖz,ici tsucer	-

Następnym etapem badań byłyby procesy asymilacyjne w grupach spółgłoskowych. Wstępna obserwacja wskazuje na wyraźną tendencję do braku (jak w rodzimym rosyjskim) silnych palatalności asymilacyjnych w tych kontekstach spółgłoskowych, np. [kv,jeʃeɲ gɫʒe gnazdo gvjazda].

Stała obserwacji zmiany w zakresie palatalności u rodzimych użytkowników języka rosyjskiego wydaje się więc niezmiernie interesująca. Zauważony i wyznaczony przez Sawicką kierunek zmiany jest opisany bardzo starannie, jednak tempo zmiany oraz zróżnicowanie – chociażby pokoleniowe – jawi się jako badawczo kuszące. Autorka prezentuje szerokie spojrzenie na zgłębiane przez siebie zjawisko, pisząc: „[...] fonetyka języków północnosłowiańskich [...] w opozycji do języków znajdujących się na południe od Karpat wyróżnia się materialną obecnością miękkich spółgłosek labialnych, miękkich odpowiedników spółgłosek welarnych, oraz palatalnych lub palatalizowanych [sʲ], [zʲ], [ɕ], [ʒ] (palatalne lub palatalizowane zwarte lub afrykaty występują na całym terenie słowiańskim). Jest to typ fonetyki anachronicznej, od której fonetyki słowiańskie stopniowo odchodzą, co przejawia się w możliwości rezygnacji ze statusu fonologicznego części z wymienionych miękkich spółgłosek, a także wycofywaniu się niektórych asymilacji pod względem miękkości” (2007: 26). Warto zdawać sobie sprawę z żywych procesów w tym zakresie, gdy pracuje się ze studentami przyswajającymi polszczyznę: język zachodniosłowiański, w którym palatalność nieco szybciej zmienia swój status fonologiczny i jest również niestabilna terytorialnie oraz pokoleniowo.

4. Zakończenie

Artykuł ma przedstawić, jak użytkownicy języka czeskiego i rosyjskiego przyswajają polską palatalność. Powstał dzięki wniknięciu w teoretyczny opis tego żywego zjawiska na gruncie polszczyzny oraz analizie wymowy studentów uczących się języka polskiego jako obcego. Zjawisko warte jest zgłębiania i dłuższej obserwacji zarówno na gruncie języka polskiego, jak i rosyjskiego oraz czeskiego. W artykule został przedstawiony stan badań oraz przewidywania dalszego rozwoju, które w przyszłości warto zweryfikować. W tekście udało się zestawić trzy języki należące do grup wyróżnionych przez Sawicką: „Obecnie możemy języki słowiańskie podzielić na 1) języki bez korelacji palatalności lub z bardzo ograniczoną korelacją palatalnościową, bez zmiękczeń kombinatorycznych, 2) języki z rozwiniętą korelacją miękkości i zachowanymi zmiękczeniami spółgłosek przed przednimi samogłoskami, 3) języki w których korelacja miękkości ulega ograniczeniu i wycofują się zmiękczenia kombinatoryczne” (Sawicka 2007: 22). Znajomość (choćby częściowa) tych zjawisk pozwala na lepsze dostrzeżenie specyficznych cech polskiej wymowy jako obcej – w tym przypadku u osób z pierwszym językiem czeskim i rosyjskim. W dalszej kolejności umożliwi także szybsze i skuteczniejsze jej korygowanie. Niniejszy tekst rejestruje, oczywiście, pewien etap akwizycji: nagrania zostały bowiem przeprowadzone jednokrotnie. W szerszej zakrojonych badaniach powtarzanie nagrań wydaje się bardzo wskazane. Umożliwiłoby ono obserwację ewentualnej zmia-

ny w realizacji polskiej palatalności, która zwykle towarzyszy ogólnemu doskonaleniu sprawności w zakresie posługiwania się polszczyzną.

Wykaz literatury

- HÁLA, Bohuslav. *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*. Praha: Československá akademie věd, 1962. Print.
- LIPOWSKI, Jaroslav. *Operativna fonetika slovenčiny, češtiny a polštiny*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2011. Print.
- ŁOBACZ, Piotra. „Interpretacja fonologiczna palatalności w języku polskim na podstawie analizy spektrograficznej”. *Z zagadnień fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego. Księga referatów ogólnopolskiej konferencji w Toruniu, 27–29 listopada 1978*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1982, 93–100. Print.
- MAJEWSKA-TWOREK, Anna. „Polska palatalność w procesie przyswajania polszczyzny”. *Rozprawy Komisji Językowej WTN 33* (2006): 91–98. Print.
- OSOWICKA-KONDRATOWICZ, Magdalena i Agnieszka SEROWIK. „Palatalność asymilacyjna w języku polskim”. *Komparatystyka systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. Fonetyka i fonologia*. Red. Irena Sawicka. Opole: Uniwersytet Opolski, 2007, 61–102. Print.
- SAWICKA, Irena. *Fonologia (Gramatyka współczesnego języka polskiego)*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1995, 107–162. Print.
- SAWICKA, Irena. „Tendencje rozwojowe współczesnej fonetyki słowiańskiej”. *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. Red. Stanisław Gajda. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2000, 81–86. Print.
- SAWICKA, Irena. „Palatalność”. *Komparatystyka systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. Fonetyka i fonologia*. Red. Irena Sawicka. Opole: Uniwersytet Opolski, 2007, 21–28. Print.
- SAWICKA, Irena. „O geografii fonetycznej Europy (na podstawie fonetyki południowo-wschodniej Europy)”. *Linguistica Copernicana 1* (2009): 199–221. Print.
- SAWICKA, Irena i Stefan GRZYBOWSKI. *Studia z palatalności w językach słowiańskich*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1999. Print.
- SZYMONIUK, Maja i Anna ZYCH. *Skrypt z fonetyki i fonologii języka rosyjskiego (z ćwiczeniami)*. Katowice: Wydawnictwo UŚ, 2008. Print.
- WALCZAK, Jakub. *Fonetyka rosyjska. Praktyczny przewodnik po wymowie i intonacji z ćwiczeniami*. Warszawa: PWN, 2018. Print.

ZITIERNACHWEIS:

- MAJEWSKA-TWOREK, Anna. „Zmiany w polskiej palatalności oraz jej akwizycja przez cudzoziemców z pierwszym językiem rosyjskim i czeskim”, *Linguistische Treffen in Wrocław 18*, 2020 (II): 415–429. DOI: <https://doi.org/10.23817/lingtreff.18-30>.